

European Pension Debate 2010: het gist in de driehoek pensioen, zorg en wonen

Verslag: Ton Kamminga¹

Onder de titel ‘Pensioen, zorg en wonen: een (on)mogelijke driehoek?!’ organiseerde het CompetenceCentre for Pension Research van de Universiteit van Tilburg samen met PGGM en Pensioenfonds Zorg en Welzijn op 4 juni 2010 het 7e European Pension Debate. Deze keer bijna helemaal in het Nederlands, omdat een synergieverkenning van de drie werkvelden pensioen, zorg en wonen toch primair een lokale dimensie heeft. Samen met circa 75 genodigden uit politiek, wetenschap en genoemde werkvelden werd gezocht naar mogelijke verbindingen. Na een dag debatteren overheerste het gevoel dat die verbindingen er wel degelijk zijn en ook moeten worden benut.

De bijeenkomst wordt ingeluid met een videoboodschap van Aart Jan de Geus, voormalig minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en thans plaatsvervangend secretaris-generaal van de OECD. Dagvoorzitter Gerry Dietvorst is daarvoor naar Parijs afgereisd en vroeg De Geus allereerst welke trend hij waarneemt met betrekking tot het congressthema. Welnu, de pensioensector heeft volgens hem bovenal tot taak om het (latere) inkomen van de deelnemers veilig te stellen. In dat verband vindt hij de huidige regels voor pensioenfondsen te strikt: ‘Pensioenfondsen moeten soms domme dingen doen.’ Daarmee doelt hij op het feit dat fondsen door die strikte regels worden gedwongen om hun aandelenportefeuille op het diepst van de markt af te bouwen. Ook de Nederlandse woningmarkt heeft volgens hem een kolossaal probleem, waarbij hij onder meer het scheefwonen, de geringe doorstroming en de gebrekkige aansluiting op de woningbehoefte noemt. Ten aanzien van de zorgsector merkt hij op dat Nederland met zijn persoonsgebonden budgetten een voorsprong op andere landen heeft.

Kijkend naar de driehoek meent De Geus dat de kapitaalsinvesteringen daar terecht komen waar de meerwaarde zit. Pensioenfondsen kunnen hun kapitaal inzetten voor het realiseren van duurzame aanpassingen van woningen, alsook voor de inkoop van bepaalde zorgvoorzieningen. Het is juist dat kapitaal dat Nederland volgens hem geschikt maakt als proeftuin. Probleem is wel dat het gaat om collectief gespaard geld, terwijl de woon- en zorgvoorzieningen vooral een individuele aangelegenheid zijn. Volgens De Geus moeten we niet kiezen voor de oplossing om dan het pensioen ook maar te individualiseren, want dan raken we verworvenheden als solidariteit, collectiviteit en schaalvoordelen kwijt.

1. A.S.G. Kamminga drijft onder de naam Kamminga Publicaties een eenmanszaak in fiscale, financiële en juridische informatieoverdracht

Dietvorst maakt vervolgens van de gelegenheid gebruik om De Geus enkele uitspraken te ontlokken over het verhogen van de arbeidsdeelname. Die vraag is niet aan dovemansoren gericht. Natuurlijk vindt De Geus dat de arbeidsdeelname omhoog moet en dat de werknemer hiertoe moet worden gestimuleerd en soms ook moet worden gedwongen. Hij vindt er geen doekjes om dat het ontslagrecht in Nederland moet worden aangepast – lees: versoepeld – en merkt op dat de arbeidsmobiliteit in ons land ‘superlaag’ is. Zijn boodschap aan de drie sectoren is ten slotte: ga aan de slag met kleinschalige experimenten, maar behoud het goede van de bestaande structuren. En maak pensioenfondsen het leven niet zo zuur dat ze hun taak niet goed meer kunnen vervullen.

Pensioen en zorg in een snel verouderende samenleving

Het is tijd voor de eerste inleidingen, waarbij het spits wordt afgebeten door Bernd Jan Sikken, Associate Director bij het World Economic Forum, een in Geneve gevestigde, onafhankelijke not-for-profitorganisatie. Samen met Mercer en de OESO heeft het World Economic Forum een rapport uitgebracht over de toekomst van pensioenen en gezondheidszorg in een snel verouderende wereld. De twee jaar durende studie is gebaseerd op de mening van zo'n driehonderd zakelijke toplieden, beleidsmakers, wetenschappers en maatschappelijk leiders, met de focus op zowel de ontwikkelde als de opkomende landen. Om te beginnen schetst Sikken een beeld van de vergrijzing dat er niet om liegt. Vergrijzing is een wereldwijd fenomeen en is niet alleen sterk in landen als Japan, Spanje en Italië, maar ook in een opkomend land als China. In veel landen neemt niet alleen het aantal ouderen toe, maar daalt tegelijkertijd de omvang van de arbeidzame bevolking. Dit leidt tot een scherpe stijging van de ‘old age dependency ratio’, oftewel de grijze druk. Een en ander heeft ook gevolgen voor onze uitgaven. In 2000 namen, volgens een studie van de OESO, pensioen en zorg samen een hap van ongeveer 12% uit ons bruto binnenlands product, en als we niets doen, is dat in 2050 ruim 20%. Dezelfde ontwikkeling zien we in de meeste andere OESO-landen. De centrale vraag is dan ook hoe tegen deze achtergrond de houdbaarheid van, de toegang tot en de kwaliteit van pensioen- en zorgvoorzieningen kan worden versterkt. Daartoe moet eerst worden vastgesteld met welke drijvende krachten en welke kritische onzekerheden men in dit verband te maken heeft. Een voorbeeld van zo'n kritische onzekerheid is het rendement op de financiële markten. Beleggingsrendementen zijn niet alleen op korte termijn bijzonder volatiel, maar eveneens op de lange termijn. Vervolgens kan een aantal scenario's worden geconstrueerd, van waaruit ten slotte een reeks van strategische opties kan worden opgesteld.

Sikken presenteert vervolgens een drietal mogelijke toekomstscenario's voor de periode tot 2030, variërend van ‘de winnaars en de rest’, ‘we zitten hier samen in’ tot ‘ieder voor zich’. Het eerste scenario leidt tot flinke economische groei en tevens grotere inkomensongelijkheid. Het tweede scenario is het meest sociaal, maar gaat wel uit van een beperktere economische groei. En het derde gaat uit van een langdurige recessie, hetgeen leidt tot grote sociale armoede. Overigens merkt Sikken op dat het onderzoek medio 2007 is gestart, dus vlak vóór het uitbreken van de financiële crisis.

Ten slotte de strategische opties. Het rapport omschrijft er maar liefst 53. Uiteindelijk zijn er uit het totaal elf veelbelovende opties geselecteerd. Daaronder het stimuleren van werken door ouderen, het bevorderen van de

.....

Er zijn wel degelijk kansen en uitdagingen, maar de tijd dringt

gezondheid – waaronder het bestrijden van obesitas – het voorzien in financiële voorlichting en planning, en het faciliteren van de omzetting van bezit in pensioeninkomen.

Conclusie: er zijn wel degelijk kansen en uitdagingen, maar de tijd dringt. We staan op een uniek punt in de geschiedenis. ‘Never waste a crisis’, voegt Sikken eraan toe. Er zijn zeker mogelijkheden voor geïntegreerde pensioen- en zorgoplossingen. Dat vereist wel dat de stakeholders samenwerken.

Weg met die vooroordelen

Onder de titel ‘Langzaam op weg naar het einde’ tovert Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, een schier eindeloze reeks vergrijzingsgerelateerde gegevens op het scherm. Hij noemt de huidige tijd ‘biologisch’ uniek, met zoveel ouderen. Vroeger werden mensen ook wel oud, maar dat waren er slechts enkelen. Zo ongeveer alles dat ons in staat stelt om oud te worden is enorm verbeterd, of het nu om wonen of om hygiëne gaat. En inmiddels draagt ook de gezondheidszorg zelf zijn steentje bij: ‘Je hoeft niet meer dood te gaan, maar blijft gebrekkig doorleven.’ Het is vooral de babyboomgeneratie die straks als een vergrijzingsdeken over ons heen valt. Vlak na de laatste oorlog telden we op zeker moment maar liefst 300 duizend geboortes op 10 miljoen inwoners, waar we er nu 180 duizend op 16 miljoen inwoners hebben.

Volgens Schnabel is er niet echt een programma om oud te worden: ‘We rommelen de ouderdom in.’ Dat begint overigens met het achteruitgaan van de ogen en het bewegingsapparaat, gevolgd door dat van oren, organen en hersenen. Maar intussen blijft de levensduur stijgen. De verwachting is dat mannen in 2050 gemiddeld 83,8 jaar en vrouwen 88,1 jaar worden. Dat is 5,5, resp. 5,8 jaar meer dan in 2007. Twee fabeltjes wil Schnabel bij dit alles uit de wereld helpen. Toen de AOW werd ingevoerd, zat de gemiddelde levensduur al ruim boven de 70 jaar en niet, zoals vaak wordt beweerd, op 66 jaar. Overigens waren die ouderen natuurlijk wel minder in aantal. En verder: er komen alleen in verhouding veel minder jongeren, in absolute zin is de daling heel beperkt.

Voor wat betreft de positie van de ouderen wijst Schnabel op de tamelijk unieke situatie in ons land: minder dan 1% van hen woont bij de kinderen in. Dat maakt de ouderenzorg duur, zeker wanneer men hulpbehoevend wordt. Daar komt bij dat die zorg in ons land ook via WMO en AWBZ collectief geregeld is, iets dat in heel veel landen ten enenmale ontbreekt. Italië kent bijvoorbeeld in het geheel geen zorgstelsel voor ouderen: ‘Daar worden illegalen voor ingezet.’ Nog een fabeltje dat Schnabel wil ontzenuwen: we stoppen onze ouderen echt niet in een bejaarden-, verzorgings- of verpleeghuis zo gauw we de kans krijgen. De gemiddelde leeftijd in die huizen is namelijk maar liefst 85 jaar. Daarvoor geldt dus veeleer: zo gauw het niet anders kan en op indicatie. Van de 65-plussers woont 6% in een voorziening.

Komen we bij het inkomen van de 65-plusser. Daarvan zegt Schnabel dat juist onder deze groep de minste armoede heerst. Gemiddeld ontvangen 65-plussers € 32.000 per huishouden. Verder kent ons land een pensioenvermogen van vele honderden miljarden euro’s dat ligt te wachten op toekomstige uitkeringsgerechtigden. Zorgwekkend zijn natuurlijk de zorgkosten, waarbij het enorme verschil opvalt tussen man en vrouw: over de gehele levensduur genomen genereert een man zo’n € 47.000 en een vrouw zo’n

.....

Er gaan helemaal niet zoveel AOW'ers in het buitenland wonen als vaak wordt gedacht

€ 96.000 aan zorgkosten. Voor beiden valt bijna 60% van die kosten in de laatste vijf levensjaren.

Wat doen de ouderen zoal? De jongeren helpen, is het antwoord, met klusjes, oppassen en financiële ondersteuning. De jongere oudere, pakweg 60 tot 70 jaar, is bovendien vaak onder druk in de weer met de heel oude oudere, een wel heel bijzonder cultureel fenomeen. Ze zijn vitaal, ze rijden auto, gaan veel op vakantie en doen minstens enkele uren per week aan sport. En maar liefst 87% zegt gelukkig tot zelfs zeer gelukkig te zijn. Blijkbaar zijn ze dat ook met hun woning, want boven de 40 wordt er nauwelijks meer verhuisd, behalve wanneer het niet anders kan. Veel huizen worden echter tijdig aangepast; geen land kent zoveel wc-steunen en trapliften als Nederland. Opnieuw prikt Schnabel een fabeltje door: er gaan helemaal niet zoveel AOW'ers in het buitenland wonen als vaak wordt gedacht. Het gros van de 230 duizend AOW'ers die dat doet, is simpelweg teruggekeerd naar eigen land.

Ten slotte komt Schnabel te spreken over werken na 65 jaar. Van de mannen doet ruim 8% dat, van de vrouwen slechts 2%. Dat zijn vaak zelfstandigen. Niettemin is de trend van langer doorwerken ingezet. In een paar jaar tijd is de arbeidsdeelname van ouderen enorm toegenomen. Verhoudingsgewijs werken er in ons land zelfs meer vrouwen dan in Amerika, al doen ze dat hier wel voornamelijk in deeltijd. De Wet VPL heeft een aardig zetje gegeven, maar Schnabel verbaast zich toch over de snelle culturele omwenteling: doorwerken is hot geworden. En dat terwijl Nederland, meer dan andere landen, sterk hecht aan voldoende vrije tijd.

Schnabel besluit zijn voordracht met een foto van de 61-jarige Patricia Paay, als rolmodel voor de oudere van nu. De wonderen zijn de wereld nog niet uit.

En dan nu: het drieluik

Aan bod komen nu de drie sectoren pensioen, zorg en wonen, in deze volgorde. Martin van Rijn, voorzitter van de raad van bestuur van uitvoeringsorganisatie PGGM, neemt de sector pensioen voor zijn rekening en meldt en passant dat hij in vorige levens achtereenvolgens in de sectoren wonen en zorg heeft gewerkt. Hij kan het dus weten als hij stelt dat de drie sectoren veel gemeenschappelijk hebben. Ze zijn alle drie ontstaan in het publieke domein, maar dan wel vanuit een privaat initiatief. En ze zijn alle drie gegroeid van een sober basisniveau tot een significante bijdrage aan de kwaliteit van het leven. Het aantal ouderen, zegt Van Rijn, neemt niet alleen toe, maar de ouderen van nu geven ook een hele andere invulling aan die levensfase dan hun voorgangers.

Zorgen maakt hij zich over de betaalbaarheid van pensioen en zorg, daarbij cijfers aanhalend uit eerdergenoemd rapport van World Economic Forum. En terwijl de behoefte stijgt, krimpt paradoxaal genoeg het publieke domein. Daarnaast ontstaat er op termijn een gigantisch tekort aan zorgpersoneel. Van Rijn toont een ‘levensloopplaatje’ van de drie sectoren, dat loopt van sparen, gezond zijn en solo of duo wonen, naar ontsparen, kwalen en aangepast wonen. Daar zitten de nodige parallellen, maar vooralsnog kijken de sectoren vooral horizontaal, terwijl het hoog tijd wordt om ook eens verticaal te kijken. Je kunt bijvoorbeeld als pensioensector een uitstekend pensioen nastreven, maar als er dan niemand is om voor je te zorgen als dat nodig is, schiet je daar nog niets mee op. Een verticale organisatie is op dit moment echter nauwelijks van de grond te tillen, meent Van Rijn, vanwege allerlei financiële blokkades die van overheidswege worden opgeworpen: het geld van de ene sector mag absoluut niet in de andere terecht komen.

Ook op individueel niveau zijn er voetangels en klemmen. Zaken die je collectief regelt, leveren kwalitatief een beter resultaat op tegen lagere kosten. Ga je alles op individueel niveau regelen, dan kan het resultaat dus tegenvallen. Van Rijn oppert als mogelijke oplossing dat naast de vaste collectieve arrangementen men vervolgens kan kiezen uit een beperkt aantal vrijwillig collectieve mogelijkheden. Makkelijk zal het in elk geval nooit worden. Want waar het individu thans al 44% van een modaal inkomen kwijt is aan pensioen en zorg, zou hij bij ongewijzigd beleid en ongewijzigde arrangementen over 20 jaar maar liefst 64% moeten afdragen. Vertaald naar macroniveau moet je wel nadenken over de haalbaarheid. Ook voor het grootste ‘fonds’ waarvoor PGGM werkt vreest Van Rijn het ergste. Weliswaar is dat nog een tamelijk jong fonds, maar ook dat vergrijst in snel tempo. En zijn deelnemers moeten zich afvragen wie er dan na een leven lang zorgen voor hen zorgt. Van Rijn pleit dan ook voor ‘een andere oude dag’, waarbij pensioen wordt gebruikt waarvoor het is bedoeld, namelijk een levensstandaard voor later. Kernelementen daarin zijn het gebruik van centrale inkoopkracht en het vormen van nieuwe allianties.

Zorg heeft pensioensector hard nodig

De zorg heeft de pensioensector straks hard nodig, stelt Jeroen van den Oever, voorzitter van de raad van bestuur van zorginstelling Vierstroom, die zich bezighoudt met de ouderenzorg in een groot deel van Zuid-Holland. Aan cliënten heeft Vierstroom vijfduizend thuiswonend en zo’n duizend intramuraal. Ze moet het vooral hebben van de financieringsbron AWBZ, en laat die nu binnenkort een aderlating van 20% ondergaan. Tijd om de stormbal te hijsen, hoewel Van den Oever zich afvraagt waarom de AWBZ moet inleveren. Hij heeft nog geen klant horen klagen dat het te veel kost, al zitten die kosten natuurlijk wel een beetje weggestopt tussen de belastingtarieven. Laat de inkomsten dan uit de collectieve middelen komen, voor het overige is de ouderenzorg wat hem betreft een gezonde economische activiteit.

Hoe dan ook, de bezuinigingen nopen tot (verdere) kostenbeheersing. Daarbij onderscheidt Van den Oever een vijftal strategieën. De eerste is een efficiëntere zorg. Daar kan iedereen zich wel wat bij voorstellen, maar volgens Van den Oever zijn op dat gebied de grootste slagen toch wel gemaakt, via efficiencykortingen, taaksplitsing en specialisatie, een soberder indicatiebeleid en schaalvergroting. Hij vraagt zich overigens af of die schaalvergroting soms niet iets te ver is doorgeschoten. Ook ontzorgen is een optie. Daarmee bedoelt Van den Oever dat bijvoorbeeld chronisch zieken steeds meer zelfredzaam zijn, maar ook dat je daar waar het kan lager gekwalificeerd personeel inzet. Splitsen van high en low care, heet dat in zorgjargon. Verder kunnen mantelzorgers en vrijwilligers, nadat ze daartoe een training hebben gevolgd, ook bepaalde taken voor hun rekening nemen.

De derde optie heet extramuralisering, dus meer thuiszorg en minder opname in een (duur) verzorgings- of verpleeghuis. In de laatste komen dan alleen de 'zware' gevallen, hetgeen overigens wel een taakverzwaring voor het daar werkzame personeel betekent. Helaas wordt ook op de thuiszorg beknibbeld, dus daar moet volgens Van den Oever duidelijk een andere wind gaan waaien. Als vierde mogelijkheid noemt hij de introductie van nieuwe vormen van arbeid. De ouderenzorg heeft namelijk een reputatieprobleem: jongeren voelen zich niet aangetrokken tot die sector, en dat terwijl op termijn een op de vier schoolverlaters nodig is om het werk gedaan te krijgen. Dergelijke omstandigheden nodigen uit tot het zoeken naar alternatieven, zoals goedkopere (gast)arbeid, zwartwerk, inzetten op domotica en meer vrijwilligers en mantelzorgers. Een mogelijkheid is ook om de arbeid flexibeler te maken, door bijvoorbeeld tijdblokken met arbeid aan te bieden, waarop men via internet kan intekenen.

Ten slotte is er ook nog de mogelijkheid van een andere financiering. Dat blijkt vooral een eufemisme te zijn voor meer zelffinanciering door de cliënt, via eigen middelen, verzekeringsconstructies, een soort zorgpensioen en mogelijk ook een aanpassing van het gemeentelijk minimabeleid. Het brengt Van den Oever tot de stelling dat financiële instellingen als de donder moeten starten met spaar- en verzekeringsproducten voor de toekomstige bekostiging van de ouderenzorg. Hoewel collectieve regelingen daarbij zijn voorkeur hebben, pleit hij vanwege de urgentie ervoor om toch maar te starten met individuele regelingen.

In het hart van de samenleving

Het drieluik pensioen, zorg en welzijn staat in het hart van de samenleving, benadrukt Jim Schuyt, directievoorzitter van de Alliantie, met ruim 60.000 woningen in het noorden van de Randstad een van de grootste woningcorporaties van ons land. Niet alleen hebben de drie sectoren een grote sociale en maatschappelijke functie, er gaat ook nog eens heel veel geld in om. Twee tot de verbeelding sprekende cijfers noemt hij in dat verband: 250 miljard in de woningsector en pakweg 700 miljard in de pensioensector. Alle drie zijn ze ook tamelijk kwetsbaar voor grepen in de kas. Nog maar kortgeleden moest zijn sector toestaan dat er voor 500 miljoen aan vennootschapsbelasting werd opgelegd. Uiteindelijk zullen toch alle investeringen moeten worden terugbetaald; net als in de pensioensector zijn dus rendementen noodzakelijk om een zogenoemd *revolving fund* in stand te houden.

.....

*Use it or
lose it: mensen
moeten zo lang
mogelijk blijven
traplopen en
dus niet te snel
op een traplift
overstappen*

Er zijn ook verschillen, vervolgt Schuyt. Zo laat het imago van de corporaties sterk te wensen over. Er is onmiskenbaar een integriteitsprobleem, dat gaat van zelfverrijking tot zelfoverschatting, in de zin dat sommige bestuurders zich schuldig maken aan zonnekoninggedrag. Opmerkelijk verschil is verder dat pensioenfondsen vanwege hun dekkingsgraden een groot belang hebben bij een hoge rente, terwijl corporaties juist een groot belang hebben bij een zo laag mogelijke rente. Volgens Schuyt levert 1% renteverhoging een cashflowverlies op van 500 à 600 miljoen euro. Over het bezit van de corporaties merkt hij op dat ook dit sterk aan het vergrijzen is. Die andere vergrijzing, namelijk van de mens, is de reden waarom de huursector aan populariteit aan het winnen is. Het adagium home rich, cash poor doet hier opgeld: veel ouderen hebben er behoefte aan om hun versteende vermogen te activeren. Bovendien hebben ze bij een huurwoning minder kopzorgen. En hoewel ze vaak geen hypotheek meer op hun huis hebben rusten, brengen de verhalen over de hypotheekrenteaftrek ook bij hen toch enige schrik teweeg, in hun geval omdat ze vrezen voor dalende huizenprijzen.

Groot probleem is volgens Schuyt dat veel huurwoningen niet geschikt zijn voor ouderen, waardoor momenteel een tekort van 40 duizend van dat soort woningen bestaat. Geschikte woningen zijn er overigens genoeg – pakweg 70 duizend – maar ze zijn niet beschikbaar omdat anderen ze bezet houden. Moeten woningen worden aangepast, dan vergt dat grote investeringen, waarbij Schuyt ervoor waarschuwt om daar niet al te uitbundig mee om te gaan. Use it or lose it, zegt hij, waarmee hij bedoelt dat mensen bijvoorbeeld zo lang mogelijk moeten blijven traplopen en dus niet te snel op een traplift moeten overstappen. Eigenlijk is de beschikbaarheid van zorg belangrijker dan de uitrusting van de woning. Daarnaast zijn ook de sociale aspecten van de woonomgeving – veiligheid, aanspraak – van belang.

Bij de combinatie wonen en zorg signaleert Schuyt een negatieve prikkel: het is voor menig een goedkoper om in een zorginstelling te worden opgenomen dan om zelfstandig te blijven wonen. Dat geldt vooral voor huishoudens met een bescheiden inkomen en die verblijven dan ook relatief veel intramuraal. Volgens Schuyt zou 25% van de ‘intramuralen’ best zelfstandig kunnen wonen! De paradox doet zich voor dat je wonen en werk beter kunt scheiden, omdat je dan beter kunt omgaan met beide werkvelden. Schuyt noemt het een gotspe dat hier al 25 jaar over wordt gesproken en dat de discussie nog altijd helemaal op slot zit. Een fusie van wonen en zorg zal daarom voorlopig niet lukken.

Toch ziet Schuyt nog wel ruimte voor innovaties, vanuit het principe van de totale cliëntbenadering: mijn cliënten = mijn pensioengerechtigden = mijn huurders. Hij denkt daarbij aan mogelijkheden als woningfondsen voor huisvesting van ouderen, het activeren van opgeslagen vermogen, en pensioen in natura op het terrein van wonen en zorg.

Kansen verzilveren?

Het is vervolgens aan Wim Koeleman, partner bij Pensions, Actuarial & Insurance Services van PricewaterhouseCoopers, om iets te vertellen over een onderzoek van twee jaar geleden ten behoeve van Holland Financial Center (HFC). De centrale vraag in dat onderzoek was: biedt de vergrijzing – in HFC-terminologie: ‘doorleven’ – kansen voor de financiële sector? En welke ‘doorleefproducten’ zijn daarbij denkbaar? Ter vergelijking werd ook onderzocht hoe dat in Duitsland en Japan zit, in de veronderstelling dat men daar als gevolg van een nog sterkere vergrijzing al verder zou zijn.

De resultaten van het onderzoek geven stof tot nadenken. Enerzijds wordt doorleven door de financiële marktpartijen als een zeer belangrijk maatschappelijk thema beschouwd. Daarbij is de algemene opvatting dat het Nederlandse pensioenstelsel hier zeer goed op is voorbereid. Anderzijds maakt men zich ook zorgen over de betaalbaarheid van de zorg. Sommigen zien kansen voor productontwikkeling, anderen nauwelijks. Feit is in elk geval dat momenteel nog geen enkele marktpartij in Nederland een specifiek doorleefproduct voert. Voor zover men een poging in die richting doet, bedient men zich hooguit van een iets groter lettertype of past men de communicatie ietwat aan. Eerdere probeerselen als opeethypotheken en specifieke lijfrenteproducten stierven een vroege dood.

De veronderstelling dat Duitsland en Japan al verder zouden zijn, wordt bewaarheid. De productontwikkeling in Duitsland wordt gekenmerkt door een ‘totalebehoeftebenadering’ met een complete productenrange, waarin met name zogenoemde *long term care* producten een rol spelen. Het is vooral zaak om in gesprek te raken en te adviseren. Ook in Japan richt men zich met specifieke lijfrente- en medischezorgproducten en marketing op ouderen, waarbij de vernieuwing overigens vooral moet komen van Japanse vestigingen van Amerikaanse verzekeraars; die zijn nog niet vastgeroest, licht Koeleman toe.

Terug in eigen land constateert Koeleman dat het belang van doorleven en doorleefproducten weliswaar wordt erkend, maar dat marktpartijen geen aanstalten maken om woorden in daden om te zetten. Men komt met allerlei bezwaren, zoals: we hebben het al zo druk, en: er zijn al zoveel ontwikkelingen. Of men heeft er weinig vertrouwen in dat een dergelijke strategie succesvol wordt. Op de achtergrond speelt mee dat bij pensioenfondsen door de grote nadruk op risicobeheer de nodige risicoaversie is ontstaan. Intussen stijgen de kosten van de zorg explosief, terwijl er op de pensioenmarkt honderden miljarden aan pensioenuitkeringen vrijkomen. En dat terwijl bij ouderen de behoefte aan geld afneemt, terwijl de behoefte aan zorg juist toeneemt. Daar valt volgens Koeleman dus wat te halen.

Een ‘out of the box’-oplossing kan zijn om het pensioen in zijn geheel te cederen ten behoeve van wonen en zorg

Een ‘out of the box’ oplossing kan zijn om het pensioen – dan wel de contante waarde van de resterende aanspraken – in zijn geheel te cederen ten behoeve van wonen en zorg. In ruil hiervoor ontvangt men dan dus gegarandeerde zorg en wonen. Wie onvoldoende pensioenvermogen tot zijn beschikking heeft, kan een aanvulling uit de AWBZ krijgen. De vraag is alleen wanneer je je pensioenvermogen moet gaan afstaan. Op de pensioendatum is men immers meestal nog vitaal en wil men genoeg te besteden hebben. Bovendien staat ook de huidige taakafbakening in de weg; pensioenfondsen mogen immers uitsluitend levenslang pensioen uitkeren. Dat vereist dus wetgeving die het verplicht cederen van pensioen mogelijk maakt.

Een andere oplossing is volgens Koeleman het voorbeeld van de Duitse long term care verzekering. Die moet dan dekking bieden voor langdurige zorg in de laatste levensfase. Zoiets werkt echter alleen als deelname al vanaf jonge leeftijd verplicht is. Bovendien moet je hier tijdig mee beginnen – lees: nu – vanwege de hoge transitiekosten.

Koeleman besluit zijn voordracht met een oproep om bij het zoeken naar oplossingen zo veel mogelijk *out of the box* te denken en controversiële oplossingen niet op voorhand uit te sluiten. Want de explosief stijgende zorgkosten zullen onorthodoxe maatregelen noodzakelijk maken.

De ideeënfabriek

Het workshopgedeelte wordt ingeleid door Frido Kraanen, directeur Coöperatie&Leden van PGGM. Zijn organisatie spreekt van een ‘Nieuwe Oude Dag’ en geeft daarmee aan dat voor haar pensioen, zorg en wonen allang een noodzakelijke driehoek is. Hij citeert in dat verband Lans Bovenberg, die pleit voor één loket voor zorg, wonen en pensioen, alsook demissionair minister Donner van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, die stelt dat voorzieningen voor de oude dag uit meer dan een adequaat pensioen bestaan en die het daarom maar vreemd vindt dat de financieringsstromen volstrekt van elkaar gescheiden zijn.

Vervolgens deelt Kraanen de aanwezigen op grond van de bij de ‘Nieuwe Oude Dag’ behorende landkaart in drie groepen in, die elk een reis gaan maken door een deel van het gebied. Ze heten respectievelijk de reis der verleiding, de reis der coalities en de reis der frustraties.

De reis der verleiding²

Can we make taking the stairs fun to do? Ter inspiratie trapt workshopleider Paul Geurtsen, manager Strategie & Intelligence bij Achmea Pensioenverzekeren, af met een filmpje van Volkswagen. Een Zweeds reclamebureau toverde in opdracht van de multinational de traptreden van een metrostation in Stockholm om tot pianotoetsen. De gedachte: laat forenzen bij het traplopen hun eigen muziek maken. Het concept sloeg zo aan dat de reizigers al snel massaal kozen voor de muzikale trap en de roltrap links lieten liggen. Kunnen we mensen op een vergelijkbare manier verleiden binnen de driehoek pensioen, zorg en wonen, luidt vervolgens de prikkelende vraag van Geurtsen. Waarop de deelnemers zich enthousiast buigen over nieuwe manieren om ‘pensioen in natura’ te laten wortelen bij klanten en professionals.

2. Samengevat door Erik Hannema van communicatiebureau Dautzenberg & Hannema

Maar is er wel ruimte voor ‘fun’ binnen zo’n serieus werkveld als zorg? De deelnemers reageren in eerste instantie terughoudend. Voorlopig lijkt die frivoliteit nog een brug te ver. Voordat de klant kan worden verleid, moet eerst de meerwaarde van de combinatie pensioen, wonen en zorg bij iedereen duidelijk zijn. En dat is nog niet het geval. Een vertegenwoordiger van een woningcorporatie merkt op: ‘Als ik naar onze situatie kijk, moet ik concluderen dat wij nog behoorlijk vastzitten in onze eigen systemen en denkpatronen.’ En een manager bij een zorginstelling vult aan: ‘Ook in onze sector heb ik het idee dat we nog te weinig over de schutting bij de burens durven kijken. We moeten werken aan het doorbreken van onze paradigma’s. Pas dan kunnen we meerwaarde creëren voor onze klanten. Laten we eerst elkaar dus inderdaad proberen te verleiden.’

En dat gebeurt. Aan vier statafels gaan de deelnemers met elkaar aan de slag. ‘Bedenk hoe je elkaar warm kunt krijgen voor dit concept,’ spoort Geurtsen aan. Er wordt gedreven gediscussieerd. ‘We moeten de onzekerheden benoemen,’ aldus een pensioenbestuurder. Even verderop pleit een manager uit de zorgsector voor meer verwondering: ‘Laten we mensen verrassen, verwondering scheppen.’

Iedereen kan zich vinden in de slotconclusie: organisaties moeten eerst intern hun schroom van zich afwerpen om vervolgens gezamenlijk de klant te kunnen verleiden. Maar de noodzaak is voor iedereen duidelijk. Een zorgbestuurder: ‘Laatst kwam er een werknemer naar me toe. Hij zei: “Heb ik straks mijn hele leven voor anderen gezorgd, is er niemand om voor mij te zorgen.” Dat moeten we dus te allen tijde voorkomen.’

De reis der coalities

In zijn introductie van de zoektocht naar allianties in de driehoek pensioen, zorg en wonen wijst workshopleider Peter Borgdorff, directeur van pensioenfonds Zorg en Welzijn, op het reeds eerder geconstateerde feit dat de sectoren in horizontale kolommen werken en beslist niet verticaal. Als we niet oppassen, gaat de reis niet verder dan Business As Usual. Kernvraag is wat hem betreft: gaan we ieder voor zich onderweg of zien we mogelijkheden om samen op te trekken? Daartoe moet eerst worden vastgesteld of het wel zin heeft om een of meer relaties aan te gaan. Welnu, we zitten niet in een hutje op de hei, luidt een antwoord, samenwerking is wel degelijk noodzakelijk. Probleem is wel dat de maatschappij steeds meer individualiseert en dat ook de legitimiteitsvraag van de verschillende instituties een rol speelt. Je kunt je bijvoorbeeld afvragen van wie de zorginstellingen of de woningcorporaties nu eigenlijk zijn. Herkent de burger zich daar nog in, of zijn de instituties in meer of minder mate van hem vervreemd? En als er verbindingen worden gesmeed, kan diezelfde burger deze ontwikkelingen dan wel volgen?

Toch zijn allianties nodig, want collectiviteiten zijn een groot goed en het is niet verstandig om die uitsluitend binnen een sector te organiseren. Maar wat willen we nu eigenlijk? Pensioen krijgen we allemaal, maar zware zorg heeft lang niet iedereen nodig. Pensioen maakt bovendien onderscheid tussen rijk en arm, terwijl de zorg in beginsel voor iedereen even duur is. Om dat alles samen te laten komen, is best een lastige klus.

.....

Geld is niet echt het probleem, het zijn de handen aan het bed die we straks tekortkomen

Geld is niet echt het probleem, wordt opgemerkt, het zijn de handen aan het bed die we straks tekortkomen. We hebben ook meer accommodaties nodig, waarbij je kunt denken aan community-achtige vormen. Daar is de driehoek nadrukkelijk aanwezig en is er een concrete uitdaging voor zorgverzekeraars en corporaties. De pensioenfondsen en levensverzekeraars zouden vervolgens vanwege hun kapitaaldekking voor de financiering kunnen zorgen. Hier wordt op ingesprongen met de volgende suggestie: laat het pensioenfonds het huis van een oudere kopen en dat aanpassen aan de actuele behoefte. In ruil daarvoor krijgt de oudere het woongenot plus de benodigde zorg. Een dergelijke benadering biedt de oudere een keuze.

Borgdorff merkt op dat hij proeft dat verbindingen *kunnen* helpen. Deelnemer Van Rijn noemt dit zelfs onontkoombaar. Maar laten we alsjeblieft geen *grand design* neerzetten, nuanceert iemand anders. Het gaat om het slechten van barrières; kijk naar een fenomeen als de zorgboerderij, of naar de zzp'ers die zorg in natura aanbieden. Het pensioenregister is per slot van rekening ook een idee dat werkelijkheid is geworden. Het goede nieuws is dus, zo besluit Borgdorff, dat de droom wordt gedeeld.

De reis der frustraties

Gaan we ons ideaal verwezenlijken als we vertrekken vanuit onze frustraties? Absoluut niet! Dat is misschien wel de belangrijkste conclusie uit deze workshop. Associëren met het ideaalplaatje en van daaruit terugreizen om de frustraties aan te pakken, lijkt een vruchtbaarder route.

Ook workshopleider Noor Bongers, van Noor Bongers Ondernemt, lijkt gevangen in de 'onmogelijke' reis, maar wellicht is dat opzet. Ze spoort de deelnemers in elk geval vol vuur aan om toch vooral hun frustraties op de randen van een blanco papierzee van twee bij twee meter te schrijven. Om die verderop in de workshop te vertalen naar een effectieve route naar de cirkel in het midden van het papier: een nieuwe oude dag. Dat leidt in eerste instantie tot een waterval van analyses. Te weinig handen aan het bed, een onevenwichtige woningmarkt, leeftijdsdiscriminatie, et cetera.

De volgende stap is lastiger. Hoe buig je die frustraties om naar concrete oplossingen? En om het nog moeilijker te maken voor de deelnemers: zoek de oplossingen buiten de bestaande instituties en kijk vooral ook naar wat je zelf kunt betekenen. De frustraties nemen echter eerder toe dan af. Vrijwel niemand lukt het om te denken buiten de bestaande structuren, tot 'ergernis' van de workshopleider.

Een illustratieve reactie van een van de deelnemers: 'Waarom mag ik de oplossing niet zoeken binnen de huidige voorzieningen? Uit diverse onderzoeken blijkt immers dat de ouderen gelukkiger zijn dan ooit, kijk maar naar de cijfers die Paul Schnabel presenteerde. Volgens mij is het kernprobleem niet dat de voorzieningen niet meer voldoen, maar dat ze onder druk komen te staan, vooral door de grijze golf die Nederland dreigt te overspoelen.'

Het merendeel deelt de mening dat een geforceerd ‘zwitserlevengevoel’ geen zoden aan de dijk zet. Dat leidt vooral tot een ‘zwitserleugengevoel’, een niet te realiseren einddoel. Met als gevolg dat de frustraties inderdaad alleen maar toenemen. We kunnen beter de energie steken in bijvoorbeeld het bestrijden van de veelal negatieve beeldvorming rondom ‘ouderen’. Ze vertegenwoordigen immers een immens sociaal kapitaal. En nog belangrijker: ze *willen* ook hun kennis en ervaring beschikbaar stellen.

Kortom, er gebeurt van alles tijdens de ‘reis’. Het is (opnieuw) een *eye opener* dat starten vanuit frustraties weinig tot niets oplevert. Het is zinvol om dat zo nu en dan te ervaren. Zo weten we waar we de energie wél op moeten richten.

Ten slotte

Het zevende European Pension Debate begon en eindigde met een citaat van M.C. Escher: ‘Alleen zij die het absurde durven ondernemen, bereiken het onmogelijke.’ En dat is precies wat er moet gebeuren in de driehoek pensioen, zorg en wonen. Daar is een nieuw soort denken voor nodig, ook al omdat modernere generaties hele andere opvattingen hebben over de inrichting van het leven dan (bijna) voorbije generaties. Vast staat dat de drie sectoren veel gemeen hebben, maar dat ze nog altijd volkomen separaat van elkaar opereren. Durf uit je comfortzone te komen en de vaste patronen te doorbreken, klonk het. Ga niet mee in bestaande vooroordelen en ga aan de slag met kleinschalige experimenten; vermijd het *grand design*. Zoek tevens een oplossing voor de mismatch tussen collectieve pensioenopbouw en individuele zorgvoorzieningen. Denken vanuit frustraties levert in elk geval niets op. Last but not least zullen financiële instellingen hun afwachtende houding moeten verlaten en echte collectieve en/of individuele producten moeten ontwikkelen die kunnen bijdragen aan het oplossen van de problemen die de grijze druk met zich meebrengt. Van de overheid mag worden verwacht dat ze daarbij een actieve faciliterende rol vervult. **De tijd dringt.**

